

Michael Koschat, Braune Flecken im Ortsbild. Die Abwehrkämpferdenkmäler in St. Jakob/Št. Jakob und Rosegg/Rožek. Anmerkungen zum historisch-ideologischen Kontext und Gedanken zur Kärntner Gedächtniskultur und Erinnerungspolitik. Hermagoras Verlag / Mohorjeva založba. Klagenfurt/Celovec, 2010. 231 str.

Po dveh krajših prispevkih, objavljenih v koledarjih Mohorjeve družbe v Celovcu v letih 1997 in 2009, je Michael Koschat sedaj objavil monografijo o zgodovini dveh spominskih obeležij na območju Roža. Brambovski spomenik v središču Šentjakoba v Rožu je postavila Koroška domovinska zveza (Kärntner Heimatbund) in ga odkrila septembra 1937, torej v času avtoritarne stanovske države, z drugim v Rožeku – prav tako na centralnem prostoru – pa je že odkrito proslavila svoj do tedaj prikriti cilj priključitve Avstrije nemškemu rajhu. Koschat z viri nazorno dokumentira, da so omenjena organizacija in njeni vodilni eksponenti na deželni in na občinski ravni ves čas delovanja poznali predvsem ta cilj in ga skušali s sistematičnim podtalnim delom uresničiti. Nadaljnji prioriteten cilj te organizacije, o katerem pa Koschat v razpravi ne piše, je bil, da čim hitreje in čim bolj dosledno germanizira slovensko prebivalstvo na Koroškem. Pri uresničevanju tega so ji pomagali številni učitelji – od ljudskošolskih do gimnazijskih –, ti pa so bili tudi glavni agitatorji Koroške domovinske zveze in njenih domovinskih krožkov (Heimatkreise). Njen vmesni etapni cilj pa je bil, da slovensko prebivalstvo čim prej »odtují Ljubljani«, kar je skušala doseči z glasilom *Koroška domovina*. Ta list je izhajal od leta 1920 naprej; v letih 1926 do 1934 je mogel izhajati le z izdatno podporo Urada zveznega kanclerja na Dunaju.

Čeprav Koschat raziskuje časovno sorazmerno kratko obdobje koroške zgodovine na geografsko ozkem območju, lahko bi govorili tudi o novejši krajevni zgodovini Šentjakoba v Rožu in Rožeka, ga raziskovalna zavzetost končno popelje do širše in predvsem temeljite analize političnih dogajanj v stanovski državi in v času od marca 1938 do 1945 ter v letih po drugi svetovni vojni. V zvezi s tem zadnjim obdobjem razpravlja predvsem o denacifikaciji in o novi funkcionalizaciji (metamorfози) obeh spomenikov, za kar so si prizadevale elite druge avstrijske republike in ob tem popolnoma zatajile genezo obeh spomenikov in njune funkcije v času nacizma. Na primerih nekaterih nosilcev domovinske zveze vzpostavlja tudi povezavo z zgodovino Jugoslavije oziroma Slovenije,

saj so nekateri izmed teh vodilnih članov zveze pozneje zasedli vidne položaje v okupatorski administraciji zasedenih območij Gorenjske in Mežiške doline. Zanimivo je, da povojna angleška uprava, in za njo avstrijska, nista veliko spraševali te ljudi glede njihovih dejavnosti na zasedenih območjih, kar je očitno znatno olajševalo in pospeševalo njihovo ponovno vključitev v avstrijski povojni družbeni sistem. Na temelju Koschatovih ugotovitev bi celo lahko sklepali, da je bilo internacijsko taborišče v Wolfbergu, kjer so bili zaprti, njihova pripravnica za povojne poklicne kariere.

V uvodu avtor razmišlja o obeh spomenikih kot simbolih nemškonacionalne ideologije in tradicije kulture spominjanja na Koroškem. Na to ideologijo in tradicijo se je zelo preračunljivo pri svojem političnem nastopanju navezoval deželni glavar Jörg Haider, kar Koschat ponazarja na primerih Haiderjevega govora ob sedemdesetletnici postavitve spomenika v Šentjakobu in njegovih volilnih nastopov leta 2006. V Šentjakobu je v svojem govoru poudaril, da bo dežela svobodna, če bo nemška. V okviru volilnih nastopov pa ponovno govoril o Koroški kot nemški deželi. Besedni spodrsaljaji, ki se jih je privoščil, so bili namenjeni medijem in njegovem stremljenju, da je javno neprestano navzoč, pa naj si bo to s pozitivnim ali negativnim predznakom. Taka politika pa niti ni bila neznana vodilnim v drugih koroških strankah druge avstrijske republike. Koschat v tej zvezi opozarja na nekatere zelo preračunane izjave socialdemokratskega deželnega glavarja Leopolda Wagnerja. Koschat ne omenja znane Wagnerjeve ugotovitve, da je uspešno in zelo lahko zajahal »nacionalno kljuse«, da pa ne ve, kako bi se z njega spravil. Besede so bile namenjene pomiritvi slovenskih članov stranke. Na lokalni šentjakobski ravni bi v to kategorijo uvrstili pisanje Bruna Burchharta, ki je v uradnem občinskem listu ponovno zapadel popolni amneziji, ko je povečeval pobudnike spomenika in jih skušal prikazati kot velike avstrijske patriote. Pri tem je prezrl, da je mogoče številnim vodilnim brambovcem dokazati ne le njihovo bližino z nacizmom, temveč da je za mnoge mogoče brez pridržkov povedati, da so bili »ilegalci«, člani nacistične stranke že dolgo pred »anšlusom« Avstrije nemškemu rajhu. Koschat natančno poroča o njihovih karierah v ilegalnem času in po »anšlusu«.

Šentjakobsko občino že vsa povojna leta vodijo socialdemokratski župani, ki se takemu prikazu občinske zgodovine niso upirali. Avtor v bistvu potrjuje številne ugotovitve slovenskega zgodovinopisja, ko razpravlja o tem, da je bila Koroška domovinska zveza prikrita organizacija nacistične stranke. Nacisti so se infiltrirali v številna društva, v prvi vrsti podružnice nemškega šulverajna, südmarke, turnerje, moška pevstva društva in gasilska društva. S pomočjo teh društev so želi uspehe pri volitvah na občinski in deželni ravni. O vsem tem je že v času prve republike neprestano pisal tednik *Koroški Slovenec*. Na primeru odkritja šentjakobskega spomenika 5. septembra 1937 je to zaznal celo krščansko-socialni dnevnik *Kärntner Tagblatt*. Koroška domovinska zveza je v drugi polovici tridesetih let prejšnjega stoletja organizirala svoje podružnice, tako imenovane »hajmatkrajse« in jih dala na voljo ilegalnemu delu nacistične stranke. Koschat navaja spomenico koroške deželne vlade »Koroška v velikonemškem prostoru«, ki jo je sestavila kmalu po »anšlusu«

in v kateri je domovinska zveza določno omenjena kot »prvi poskusni objekt«, da se dejavnost legalnih nacionalnih društev – kot so to predlagali koroški nacistični voditelji – »vpreže v ilegalno delo stranke. /.../ V njegovih domovinskih krožkih /.../ so se organizirali ilegalni člani stranke in prireditve so bile na zunaj srečanja domovinske zveze, v resnici pa zborovanja stranke. Slavnost ob razkritju spomenika padlim brambovcem v Šentjakobu v Rožu 5. 9. 1937 je tudi dokazala, da je tudi na tak način mogoče v velikem slogu izpeljati prikrita prireditve NSDAP. Podobno prikrito delo stranke se je skušalo izpeljati tudi s pomočjo pevskih društev in društev turnerjev.« (str. 44 in 47)

Michael Koschat glede geneze spomenikov metodološko ubira enako pot. Na temelju izjemno dobrega poznavanja arhivskih virov in ob upoštevanju poročanja tiska razpravlja o pripravah za postavitve spomenikov, zelo skrbno riše delo glavnih pobudnikov in njihovo vključenost v občinske strukture, lokalne strukture »civilne družbe« ter vpletenost v ilegalno nacistično stranko. Poroča o poteku obeh slavnostnih prireditev, glavnih govornikov in nastopih kulturnih skupin ter o sodelovanju oboroženih formacij. Analizira zgodovino legalne in ilegalne nacistične stranke na ravni obeh občin in jo poveže z njenimi glavnimi predstavniki. V šentjakobskem primeru nakaže odziv slovenskega tiska, pri čemer se omejuje na *Jutro*. Glede poročanja tega lista so bili na Koroškem prepričani, da je bil avtor prispevkov domačin. Zanimivo je, da Koschat ne upošteva poročanja tednika *Koroški Slovenec*, ki je o nastajanju in odkritju spomenika večkrat obširno poročal. Več pozornosti namenja funkcionalizaciji spomenika v nacističnem času. Za nacistično stranko je spomenik takoj postal – zaradi dominantne lege in prosta pred njim – prizorišče raznih manifestacij. Že 7. aprila 1938 je pred njim govoril novi deželni glavar Pawlowski in pozival, da prebivalstvo potrdi pri glasovanju že izvedeni »anšlus«. Nagovoril je tudi Slovence in menil, da se jim bo godilo bolje kot v propadli Avstriji. Navzoči so bili tako rekoč vsi pobudniki postavitve spomenika, vendar ne več kot ilegalni pripadniki nacistične stranke, temveč v svojih novih funkcijah na občinski in okrajni ravni. Ideologija »obrambnega boja« in prireditve ob obletnicah plebiscita so postale sestavni del nacionalsocialistične propagande. Te obletnice so praznovali zdaj letno pred šentjakobskim spomenikom. Leta 1940 je okrajni vodja Pachneck zaznal v bojih in plebiscitu celo »prvo vzplapolanje nacionalsocialistične revolucije na Koroškem« (str. 101). Leta 1944 je občina trg pred spomenikom poimenovala po Karlu Eglseerju, generalu gorskih lovcev, ki se je ponesrečil ob neki letalski nesreči na Štajerskem. V času obrambnih bojev je bil komandant rožeškega območja. Ob priložnostni slavnosti je govoril Alois Maier-Kaibitsch, ki je spominjal na to, da je bil stotnik Eglseer slavnostni govornik pri odkritju spomenika. Potem je govoril o novih bojih, ki prihajajo z vzhoda, in navzoče rotil, naj v njih vztrajajo do končne zmage, sklenil pa z besedami Eglseerja: »Ta dežela, ta Koroška, naša domovina ostane svobodna in nemška.« (str. 110)

Po drugi svetovni vojni je nekaj desetletij okoli brambovskega spomenika zavladal vsaj navidezni mir, kar bi lahko sklepali na temelju zapisanega v knjigi. Prireditve niso izzvale večje pozornosti javnosti. Avtor namreč nič ne piše o tem, kako

je občina praznovala v desetletjih po vojni deseti oktober in kakšne so bile ob tem prazniku šolske prireditve. Ti vprašanji bi vsekakor zaslužili posebno poglavje.

Večjo pozornost javnosti je spomenik dobil ob napovedani zaprisegi rekrutov avstrijske vojske beljaške garnizije, ki naj bi potekala prav na tem kraju leta 1987. Državni poslanec Karel Smolle je interpeliral v dunajskem parlamentu in nakazal genezo spomenika. Nanj se je takoj vsul plaz raznih očitkov, zavračali so ga poslanci drugih strank, koroški tisk ga je frontalno napadal več tednov, listi pa so odprli prostor številnim žolčnim pismom bralcev. Zanimivo je, da so ga najostreje napadali nekateri, ki danes ponujajo rešitev koroškega vprašanja v skupini, ki se zaveza za soglasje; med njimi je bil najradikalnejši glavni urednik dnevnika *Kleine Zeitung* Heinz Stritzl. Proti koroškemu enoumju Smolle ni imel nobenih možnosti, da bi dosegel da zaprisege ne bi izpeljali. Slavnostni govorniki so se po vrsti in soglasno, kot ugotavlja Koschat, izogibali, da bi s samo besedo omenili razprtije, ki so potekale pred zaprisego, in pravi: »Kolektivno molčanje, amnezija in tabuiziranje kot preizkušena metoda odrinjanja preteklosti torej.« (str. 128)

Odkritje spomenika v Rožeku 14. avgusta 1938 je potekalo že po »anšlusu« Avstrije nemškemu rajhu. Prireditve sama je bila velik politični spektakel, saj je bilo treba proslaviti tudi 100-odstotno glasovanje prebivalcev občine za nemški rajh. Pobudniki postavitve spomenika so imeli lažje delo in ni se jim bilo treba pretvarjati. Nova oblast je storila vse, da je pokazala svojo moč. »Obmejno srečanje«, v okviru katerega je potekala prireditev, je bilo organizacijsko že v rokah nacistične stranke, čeprav je v ozadju postavitve spomenika še agitirala Koroška domovinska zveza. V Rožeku je nacistična stranka delovala od leta 1924 naprej. Glavni zagovorniki postavitve spomenika so bili ilegalni nacisti, ki pa so ob odkritju že imeli oblast. Stranka je tudi tu delovala ilegalno s pomočjo legalnih društev, ki so omenjena že v šentjakobskem primeru. Med glavnimi pobudniki je bil učitelj Max Petutschnig, rojen v Črni, ki je potem nekaj časa učiteljeval v Radovljici in v Mežici. Po vojni je bil zaprt v Wolfbergu, a so ga šolske oblasti kmalu spet reaktivirale. Pred denacifikacijsko komisijo se je hvalil celo s tem, kako vzorno je deloval v Radovljici in da nobenemu Slovencu ni storil krivice. Drugi tak je bil učitelj Walter Unterwelz, ki se je novembra 1938 odlikoval pri pogromu Judov v Vrbi. Kot illegalen nacist je bil dejaven pri pevskih zborih, učiteljsko kariero je seveda nadaljeval v nacističnem času. Tudi on je bil nekaj časa po vojni zaprt v Wolfsbergu, potem pa je bil reaktiviran v koroško učiteljsko službo. Glavni govornik pri odkritju spomenika je bil gaulajter Hubert Klausner.

Spomenik v Rožeku so po drugi svetovni vojni »denacificirali«. Na mesto nemškega orla so pritrčili kovinski križ, tablo, ki je spominjala na »anšlus« in zmagovito glasovanje 10. aprila 1938 v Rožeku, pa so prekrili z imensko spominsko tablo padlim v drugi svetovni vojni. Besedo »Nemčija« v glavnem besedilu so nadomestili z besedo »Koroška«. Morda bi bilo na tem mestu umestno, da bi avtor opozoril, da taka besedna »denacifikacija« ni zadela le tega spomenika, temveč tudi druga dela koroških avtorjev, med njimi tudi zgodovinarjev.

Besedilo Michaela Koschata je vsekakor napeto branje za zgodovinarje in nago-